

СЛОВНИК НОВИХ ТА АКТУАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ (ІНСТРУКЦІЯ)

© Ніна Лозова, 2009

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374.822

У статті викладено засади створення Словникових матеріалів нових і актуалізованих слів і значень. Йдеться про формування реєстру, тлумачення слів, граматичні й стилістичні характеристики реєстрових одиниць, подання стійких словосполучень та ілюстративного матеріалу.

Потреба у виданнях, що містять нові слова й значення, викликана необхідністю кодифікування лексичних новотворів для їхнього подальшого вивчення в лінгвістиці, для розуміння сучасних текстів.

Лексикографічна фіксація нових слів і значень у великих виданнях завжди відстає від розмовної практики використання цих слів, що зумовлене тривалим процесом укладання й підготовки таких видань до друку. Оперативна фіксація новотворів останніх років можлива лише в невеличких словничках. Тому в реєстрі таких словничків фіксуватимуться оказіоналізми й авторські новотвори.

Словникові матеріали нових та актуалізованих слів плануються як щорічники з хронологічними межами у форматі словничків-щорічників.

Задекларовані словнички передбачають вибіркове дослідження джерел, що додаватимуться окремим списком. Представлено буде всі шари лексики, зафіксовані в писемній мові. Плануємо залучати й мовознавчі роботи, присвячені новотворам. Слова й значення, що не є новоутвореннями і не зафіксовані в попередніх словниках, до словничків не вносимо.

Щорічники плануються як лексикографічні праці тлумачного типу. Усі джерела, з яких узято новотвір, буде паспортизовано (зокрема інтернетджерела й окремі мовознавчі роботи).

Нові значення слів, уже зафіксованих у словниках, позначаємо зірочкою (*).

Актуалізовані слова або значення слів позначаємо стрілкою вгору (↑).

Нові слова і значення перевіряємо за наявністю їх у словниках, що видані за останні десять років.

I. РЕЄСТР ЩОРІЧНИКА "СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ НОВИХ ТА АКТУАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ"

Словникові матеріали нових та актуалізованих слів містять такі реєстрові одиниці:

- питома українські новотвори й запозичення;
- нові значення слів;
- нові стійкі сполуки;
- нові ідіоматичні сполуки;
- оказіоналізми – слова й словосполучення;
- конотативні значення;
- старі актуалізовані значення слів;
- старі актуалізовані стійкі сполуки;
- старі актуалізовані ідіоматичні сполуки.

Новоутворення від тих слів, що були зафіксовані раніше, вважаємо новими.

Не вносимо до словничків ті слова, що існували до зазначеного періоду, але не були з яких-небудь причин зафіксовані в лексикографічних працях. Те саме стосується й слів, що прийшли до нас із сучасних художніх творів на історичну тематику.

До Словникових матеріалів нових та актуалізованих слів вносимо як новотвори-деривати, так і лексичні одиниці, що перейшли в літературну мову з діалектів, жаргонів, інших мов, а також калькування.

Власні назви подаються лише у тих виняткових випадках, коли вони стали загальнонаціональними. Аббревіатури й складноскорочені слова вносимо до реєстру за умови, якщо вони не мають вузьковідомчого значення і не залишаються маловідомими.

Уводимо різні варіанти написання нових слів (особливо це стосується передання запозичень – напр., подаємо **піар, пі-ар, ПіАр і Пі-Ар**). Слова, що не відповідають орфоепічним нормам української мови, не наводимо (так, подаючи **меседж і месидж**, не даємо **месідж**).

За можливості максимально будуть подані варіанти словозміни й наголосів слів.

До реєстру вносимо форми прикметників і прислівників у вищій та найвищій ступенях порівняння (**найхитовіший, найтирлівіше** тощо).

Слова будуть супроводжуватися тлумаченням, якщо таке не впливає з цитати, наведення якої з поданого джерела також є обов'язковим. Цитацію плануємо наводити максимально широко, оскільки це дасть можливість проаналізувати стиль, у якому вживане слово, його актуальність.

До словничків уводимо слова, що містять некириличні й графічні елементи (напр., **SMS-замовлення** або **Інтар@актив**).

II. СТРУКТУРА ЩОРІЧНИКА "СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ НОВИХ ТА АКТУАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ"

Словнички складатимуться з передмови – інструкції для читача, списку скорочень у словникових статтях, власне словникових статей, списку лексикографічних джерел й списку використаної літератури.

Слова в словничках розташовані за алфавітом (спочатку кириличне написання, потім латинське, далі графічні елементи).

У словниковій статті подаємо:

- фонетичний і морфологічний варіанти слова (у послідовності, що відповідає вживаності слова);

- граматичні характеристики слова, зокрема форми недоконаного і доконаного виду дієслова, однину й множину іменників, уживаних переважно в множині тощо;

- тлумачення;

- ілюстрації.

На своєму місці за алфавітом подаємо відповідну форму дієслова, фонетичний і морфологічний варіант тощо тим самим шрифтом, що і реєстрове слово, з відсиланням до розробленої словникової статті з тлумаченням та ілюстрацією.

Омоніми даємо окремою статтею із зазначенням цифри-індексу відповідно до тих омонімів, що наведені в загальноживаних словниках (у дужках покликаємося на словник, що фіксує омоніми з попередніми цифровими індексами – у першу чергу СУМ).

Слова, утворені складанням основ (написані як разом, так і через дефіс), подаємо в щорічниках. Якщо складне слово має компоненти, витлумачені в попередніх словниках, то таке слово також подаємо в словнику.

Складноскорочені слова й аббревіатури фіксуємо в загальному реєстрі за алфавітом.

III. СТРУКТУРА СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ

Словникова стаття починається з реєстрового слова. Далі подаємо граматичні й стилістичні характеристики з відповідними ремарками; тлумачення слова; ілюстративний матеріал у формі цитат з детальною паспортизацією; за необхідності після тлумачення в дужках – словотвірно-етимологічну довідку (напр., при тлумаченні слів **Лукашіді, маски-шо́у** тощо).

У статті подаємо також стійкі словосполучення й фразеологізми з відповідним тлумаченням. Біля реєстрового слова згори ставимо зірочку (що означає наявність цього слова в інших словниках) з граматичною характеристикою, але без тлумачення, і до нього нове значення або відтінок.

У випадках, коли новотвором є лише словосполучення, подаємо реєстрове слово із зірочкою (*), що означає наявність цього слова в інших словниках, з граматичною характеристикою, але без тлумачення. Далі – словосполучення з тлумаченням. Зірочку ставимо також у словах-відсиланнях.

У статтях-відсиланнях наводимо реєстрове слово з позначкою *див.* і те слово, на яке посилаємося.

Реєстрові слова й їхні форми фіксуємо з наголосом.

Граматичні характеристики й стилістичні ремарки подаємо за реєстровим словом після коми.

Позначка *перен.* свідчить про переносний характер значення.

Стійкі словосполучення й ідіоми виділяємо напівжирним шрифтом (перше слово з великої літери) після відповідного значення або, за відсутності нового значення, – зразу після граматичних і стилістичних характеристик реєстрового слова через двокрапку.

Усі стійкі словосполучки тлумачимо. Якщо словосполучення стилістично марковане, подаємо відповідну ремарку через кому курсивом. При наявності кількох словосполучень даємо їх через кому за алфавітом.

Стійкі словосполучення подаємо з нового рядка за алфавітом. Термінологічні словосполучення розробляємо у той самий спосіб, що й стійкі словосполучення. Фразеологічні одиниці позначаємо ромбом (◊) і подаємо з абзацу після стійких словосполучень.

IV. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА

Тлумачення, або семантична характеристика слова, здійснюється в такий спосіб:

- шляхом підведення поняття, що його позначає реєстрове слово, під найближче родове поняття із зазначенням диференційних ознак, напр. ¹:

ПРІНТЕР, -а, ч. Пристрій для друку безпосередньо з комп'ютера;

- розгорнутим тлумаченням, уникаючи формулювань на зразок Те саме, що, напр.:

ПРЕСИНГ*, -у, ч. Рішучий, енергійний тиск на кого-, що-небудь;

- шляхом відображення словотвірної мотивації похідного слова (формулювання на зразок

▪ підсил. до; пестл. до; збільш. до; зменш. до; зменш.-пестл. до – до іменників та прикметників, зрідка – до інших частин мови, напр.:

БЕРКУТЯТА, -ят, мн. Зменш. до **бёркутівець**;

ВЕБ-СТОРІНОЧКА, -ки, ж. Зменш.-пестл. до **веб-сторінка**;

▪ властивість за знач.; стан за знач.; дія за знач.; жін. до; чол. до; збірн. – до іменників, напр.:

ВЗАЄМОДОПОВНЮВАНІСТЬ (УЗАЄМОДОПОВНЮВАНІСТЬ), -ності, ж. Властивість за знач. **взаємодоповнюваний**;

БІОЛОГІЗАЦІЯ, -ії, ж. Дія за знач. **біологізувати**;

БАЛЕРУН, -а, ч. Чол. до **балерина**;

▪ прикм. до; стос. до; присв. прикм. до – до прикметників, напр.:

АРХЕТИПНИЙ, -а, -е. Прикм до **архетип**;

АВТОТРЕНІНГОВИЙ, -а, е. Стос. до **автотренінгу**;

БАЙКЕРСЬКИЙ, -а, -е. 1. Присв. прикм. до **байкер**.

2. Прикм. до **байкер**;

▪ док. до; недок. до; однокр. до; багатокр. до; пас. до – до дієслів, напр.:

СФАЙЛУВАТИ, -ую, -уєш, *що*. Док. до **файлувати**;

БАРТЕРИЗУВАТИСЯ, -ується, *недок.* Пас. до **бартеризувати**;

РЕКЕТНУТИ, -ну, -неш, *док.* Однокр. до **рекетувати**;

▪ дієприкм. акт. теп. до; дієприкм. акт. мин. до; дієприкм. пас. мин. до; у знач. прикм.; у знач. предик. – до дієприкметників, напр.:

ДЕКОМУНІЗОВАНИЙ, -на, -не. Дієприкм. пас. мин. до **декомунізувати** // у знач. *прикм.*;

ГІДРОМЕХАНІЗОВАНИЙ, -на, -не. Дієприкм. пас. мин. до **декомунізувати** // у знач. *прикм.*;

▪ дієприсл. теп.; у знач. присл.; у знач. прийм. – до дієприслівників (які наводимо в дієслівній статті або лише в разі появи додаткового прислівникового чи прийменникового значення), напр.:

// *дієприсл. теп.* **презентуючи**;

▪ присл до; у знач. предик. – до прислівників, напр.:

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНО. Присл. до **глобалізаційний**;

КОМП'ЮТЕРНО. Присл. до **комп'ютерний**).

Складноскорочені слова розшифруємо: після слова Скорочення через двокрапку пишемо повний варіант – словосполуку або після слова *скорочення*, поданого курсивом, формулюємо тлумачення, якщо розшифрувати слово неможливо:

ДЕРЖМИТКОМ, -у, ч. Скорочення: Державний митний комітет;
ГОЛОВБАНКІР, -а, ч. Скорочення: головний банкір;
ДЕМПАРТІЄЦЬ, -ійця, ч., скорочення. Член Демократичної партії. Пояснення щодо місця або умов, рідше часу наводимо наприкінці тлумачення.

Якщо в тлумаченні подаємо слово, не зафіксоване в словнику, або таке, що має кілька значень, після нього наводимо в дужках його коротке тлумачення, не покликаючись на інші словники.

Значення полісемічних слів позначаємо арабськими цифрами. За наявності нового значення вже зафіксованого в інших словниках слова нумерацію починаємо з цифри¹ (або взагалі не нумеруємо, якщо маємо лише одне нове значення). Наявність інших значень позначаємо зірочкою при реєстровому слові. Якщо значення має відтінок, то його позначаємо скісними паралельними рисками (//).

Якщо граматичні й стилістичні характеристики усіх ЛСВ слова збігаються, то наводимо їх безпосередньо після реєстрового слова. Якщо ж вони варіюють для різних значень (відтінків), то наводимо їх окремо для кожного із значень після арабської цифри (після скісних паралельних ліній для відтінків).

V. ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА

Грамматична характеристика слова здійснюється в такий спосіб:

- за допомогою закінчень слова (закінчення подаємо починаючи з останньої незмінної літери після знака дефіс);
- за допомогою ремарок, що вказують на приналежність до певної морфологічної категорії (*дієприсл., дієприкм., прикм., прийм., присл.* тощо);
- за допомогою ремарок, що уточнюють граматичні характеристики слова (*безос., док., ж., недок., с., у знач присл., ч.* тощо);
- за допомогою ремарок, що обмежують уживання слова (*невідм., перев. док., перев. недок., тільки одн., тільки мн., тільки 3 ос.* тощо);
- за допомогою вже усталених формул тлумачення (Багатокр. до, Властивість за знач.: Дієприсл. теп. до; Дія за знач., Жін. до, Недок. до, Однокр. до, Прикм. до, Стос. до тощо).

При наведенні певної характеристики в тлумаченні граматичними ремарками її не повторюємо:

БІОЛОГІЯ, -ні, *жарт.* Жін. до **біолог**;

ЗАКОМП'ЮТЕРИЗОВАНИЙ, -на, -не. Дієприкм. пас. мин. до **закомп'ютеризувати**.

Для електронного варіанта словникових матеріалів граматичні ремарки повторюємо:

БІОЛОГІЯ, -ні, *ж., жарт.* Жін. до **біолог**;

ЗАКОМП'ЮТЕРИЗОВАНИЙ, -на, -не, *дієприкм.* Дієприкм. пас. мин. до **закомп'ютеризувати**.

Іменник подаємо у формі називного відмінка однини. Після слова ставимо кому і фіксуємо закінчення родового відмінка однини, починаючи з останньої незмінної літери (якщо іменник уживається лише в множині, після нього вказуємо закінчення родового множини). За традицією останню незмінну літеру не наводимо для іменників II відміни чоловічого роду однини. Для невідмінюваних іменників ставимо ремарку *невідм.*

В іменниках після закінчень родового відмінка зазначаємо рід (*ч., ж., с.*).

Якщо реєстрове слово подаємо в множині, то ставимо позначку *мн.*

Коли слово вживається тільки або переважно в множині або однині, ставимо позначку *тільки одн.* або *тільки мн.*

Дієслово наводимо у формі інфінітива із формами дієвідмінювання – закінченням першої й другої особи однини. У дієсловах доконаного й недоконаного видів реєстровим виступає недоконаний. Після форми недоконаного виду й відповідних граматичних характеристик ставимо крапку з комою, далі великими літерами напівжирним шрифтом подаємо форму доконаного виду дієслова з тими самими граматичними характеристиками, що й недоконаний. Якщо дієслово вживане лише в одному з видів або переважно в одному з видів, пишемо *тільки док., тільки*

¹ Слова для прикладів узято з кн.: "Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі" / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П.

недок., перев. док., перев. недок. Якщо в особових дієсловах форма 1 особи не вживається, курсивом зазначаємо *1 ос. немає*. Якщо вживається лише 3 особа, зазначаємо курсивом *тільки 3 ос.*

Після вказівки на вид подаємо синтаксичні зв'язки дієслова – особливості керування – курсивом через дефіс (напр., *кого-що* або, якщо дієслово може керувати лише назвою неістоти, – *що*): Дієслово, що не передбачає додатка, не маркуємо, якщо ж слово вживається як з додатком, так і без додатка, пишемо *кого-що і без дод.* або *чим і без дод.* тощо.

Префіксальне дієслово співвідносного виду може тлумачитися через форму Док. до прямим світлим шрифтом.

Прикметник та дієприкметник подаємо у формі однини чоловічого роду, зазначаємо закінчення називного відмінка жіночого й середнього роду.

У дієприкметників і дієприслівників вказуємо, в активному чи пасивному стані вживано слово і якого воно часу (*акт., пас., теп., мин.*).

Предикативи, прислівники, частки, сполучники, прийменники та вигуки речуємо *предик., присл., частка, спол., прийм.* та *виг.*

VI. СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА

Стилістична характеристика слова здійснюється в такий спосіб:

- за допомогою ремарок;
- за усталеними формулами тлумачення (Пестл. до, Ірон. до тощо).

Стилістична характеристика маркує слово відповідно до функціональних стилів літературної мови (*книжн., офіц.-діл., публіц., розм.* тощо). Якщо подаємо ремарки *глузл., жарт., зневажл., ірон., лайл., неприст., не реком., несхв., презирл., фам.* або тлумачення на зразок Ірон. до, Зневажл. до тощо, ремарку *розм.* не наводимо.

Якщо слово належить до певних сфер уживання, подаємо ремарки *дит., діал., жарг., згод., молод.* тощо.

Якщо слово належить до лексики тієї чи іншої галузі знань, подаємо відповідну галузеву ремарку курсивом (*археол., вет., геод., мат., мед.* тощо).

При ненормативному щодо будови української мови слові подаємо ремарку *не реком.*

Ремарку щодо стилістичної належності слова ставимо після граматичної характеристики через кому.

VII. ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрації наводимо в хронологічному порядку. Цитати, що датуються тим самим роком, розташовуємо в такій послідовності: спочатку жанри художньої літератури, потім конфесійна, спеціальна й наукова література, далі цитати з преси і наприкінці – розмовна мова (форуми, блоги тощо).

Місця скорочень цитат позначаємо двома крапками через інтервал після попереднього й перед наступним словом (..). Якщо після двох крапок необхідно поставити пунктуаційний знак, перед знаком інтервалу не робимо.

Вказівку на джерело наводимо якомога детальніше. Паспортизацію цитати беремо в круглі дужки.

VIII. ШРИФТИ

Реєстрове слово подаємо великими літерами прямим напівжирним шрифтом. Закінчення відмінюваних (дієвідмінюваних) частин мови – світлим шрифтом.

Ремарки наводимо світлим курсивом.

Тлумачення подаємо світлим прямим шрифтом. Якщо в тлумаченні є слово, на яке відсилаємо реєстрове, воно наводиться малими літерами напівжирним шрифтом.

Цитати даємо світлим курсивом. Джерело, з якого взято цитату, – світлим прямим шрифтом у дужках.

Стійкі словосполучення, терміносполучення й фразеологізми подаємо напівжирним шрифтом, а тлумачення до них – прямим світлим. Ромб – світлий незафарбований, прямий.

X. СЛОВНИКИ ДЛЯ ЗВІРЯННЯ ФІКСАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Проект СЛОВНИК.НЕТ онлайн. – <http://www.slovnyk.net>
2. Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови. – Кривий Ріг, 2002.
3. Карп'юк М.Д. Словник дієслівних інновацій. – Переяслав-Хмельницький, 1996. – Т. 1. – 207 с.
4. Колоїз Ж.В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів. – Кривий Ріг, 2003.
5. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.
6. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). – Х., 2004.
7. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 335 с.
8. Туровська Л.В., Василькова Л.М. Нові слова та значення. – К.: Довіра. – 2008. – 271 с.
9. Шитов А. Словник скорочень української мови / <http://ukrskor.info>.

Література

1. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
2. Как пользоваться словарем // Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. – М.: Русский язык, 1984. – С. 13–19.
3. Новое в русской лексике. Словарные материалы / Под ред. Н.З. Котеловой, М.: Русский язык, 1980–1987. – Вып. 1–7.
4. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. – М.: Русский язык, 1984. – 808 с.
5. Предисловие // Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. – М.: Русский язык, 1984. – С. 3–12.
6. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003.
7. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – К.; Кам'янець-Подільський, 1996. – 172 с/